

KALITIMIN TEMEL İLKELERİ KALITIM ve BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK

-Kalıtım bilimi (genetik): Canlılardaki benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkmasını sağlayan faktörleri, bu faktörlerin nesilden nesle nasıl geçtiğini araştıran bilim dalına **kalıtım bilimi** veya **genetik** denir.

GENETİK İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Gen: Kromozomların kalıtsal bir karakterin oğul döllere aktarılmasını sağlayan bölümüne denir. Gen, yaklaşık 1500 adet nükleotitten oluşan DNA parçasıdır.

Allel gen: Bir karakterin kalıtımından sorumlu gen çiftidir.

-Allel gen sayısı her karakter için biri anneden diğeri babadan olmak üzere en az iki tanedir. İki'den fazla olsa bile birçok canlı bunlardan en fazla ikisini taşır.

-Lokus: Bir genin kromozom üzerindeki özgül yerleşim yeridir.

-Kromozom: DNA ve proteinden oluşan, kalıtsal bilgileri taşıyan hücredeki yönetimi ve kalıtımı sağlayan yapılardır.

-Homolog kromozom: Diploit (2n) canlılarda bulunan, biri anneden diğeri babadan gelen aynı özelliğin genlerini taşıyan büyüklük ve şekilleri aynı olan kromozomlardır.

-Homozigot (Arı döl = Saf döl): Bir karakter için aynı yönde etkili alel genleri taşıyan bireylere denir. (SS, ss, AA, aa, $X^R X^R$, $X^r X^r$) şeklinde gösterilir.

-Heterozigot (Melez döl = Hibrit döl): Bir karakter için farklı yönde etkili alel genleri taşıyan bireylere denir. (Ss, Aa, $X^R X^r$) şeklinde gösterilir.

-Dominant (baskın) gen: Etkisini hem homozigot, hem de heterozigot durumda gösterebilen gen dir. Büyük harf ile gösterilir. Örneğin; bezelyelerde sarı tohum rengi baskın, yeşil tohum rengi çenik özelliktir. Buna göre; sarı renk geni büyük "S" ile, yeşil renk geni küçük "s" ile gösterilir. SS → Homozigot sarı, Ss → Heterozigot sarı olur.

-Resesif (çekinik) gen: Etkisini sadece homozigot iken gösterebilen gen dir.

-Küçük harf ile gösterilir. Örneğin; yeşil tohumlu bezelyenin genotipi, "ss" şeklinde gösterilir.

❖ Çekinik bir özelliğin genotipi her zaman homozigot olur. Heterozigot olmaz. Ancak baskın özelliklerin genotipi homozogit da olabilir heterozigot da olabilir.

-Genotip: Canlının sahip olduğu genlerin tümüne denir.

-Diploit canlıda (2n) genotip yazılırken, her bir özellik için biri anneden diğeri babadan gelen genler aynı harfin büyüğü veya küçüğü kullanılarak iki harf ile gösterilir.

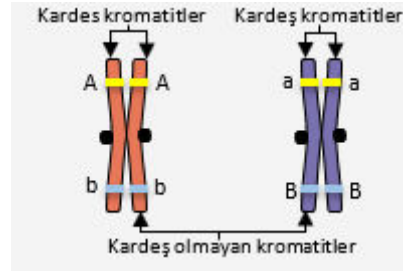
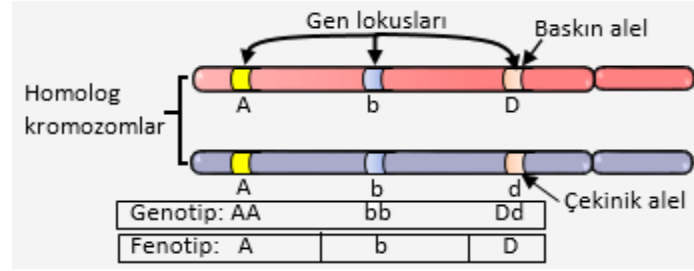
-Örneğin; homozigot baskın ise : "AA", Heterozigot baskın ise "Aa", Çekinik özellik ise "aa" şeklinde gösterilir.

-Haploit (n) canlıda ise genotip yazılırken her bir özellik için bir gen bulunacağından dolayı bir harf kullanılır. Örneğin; A, b gibi.

-Fenotip: Genotip ve çevresel faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan dış görünüşüne denir. Yani genotipin dışa yansımış halidir. Kıvrıkcık saçlı, mavi gözlü, A kan grubu gibi.

-Fenotip yazılırken etkisini gösteren geni yazmak yeterlidir.

-Örneğin; Genotip: AA, ise, fenotip baskın genin taşıdığı özellik olacağından A şeklinde ifade edilir. Genotip: Aa şeklinde ise fenotip yine A şeklinde olur. Çünkü "a" geni küçük harfle yazıldığına göre çekiniktir. Baskın olan "A" geni yanında etkisini gösteremez. Genotip: "aa" şeklinde ise iki çekik gen bir aradır. Etkisini gösterebilir. Dolayısı ile fenotip "a" şeklinde ifade edilir.

Şekil: Eşlenmiş Homolog Kromozomlar

-Hücrelerin farklı kromozom durumlarına göre genotip ve fenotipin sembollerle gösterilmesi:

Kromozom durumu	Genotip	Fenotip
Haploit (n)	AbCd	AbCd
Diploit (2n)	AabbCCDD	AbCD
Triploit (3n)	AAabbbCccDDD	AbCD

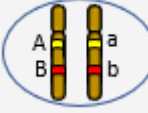
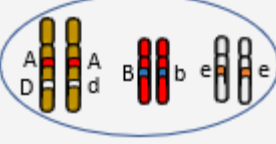
-Genetikte yapılan yanlışlıklardan biri karakter ve özellik kavramları ile ilgilidir. Bazen birbirinin yerine yanlışlıkla kullanılır.

-Karakter: Bireyler arasında çeşitlilik gösteren kalıtılabilir özelliklere denir.

Özellik: Karakterin her bir farklı tipine denir.

ÖRNEK

Karakter	Özellik
Kan grubu	A Kan grubu
Çiçek rengi	Mor çiçek
Tohum şekli	Buruşuk tohum
Saç şekli	Kıvrıkcık saç

<p>Bağımsız gen: İki veya daha fazla genin farklı kromozomlar üzerinde bulunması durumudur. Bağımsız genlerde, Gen sayısı = Kromozom sayısı Örnek: AaBb genotipinde genler bağımsız ise gösterimi:</p>	
<p>-Bağlı genler: İki veya daha fazla genin aynı kromozom üzerinde bulunması durumudur. Örnek: AaBb genotipinde genler bağlı ise gösterimi:</p>	
<p>Örnek uygulama: AABbDdee genotipinde A ve d genleri bağlı diğer genler bağımsız ise kromozom ve genlerin dağılımını gösteren şekli çiziniz.</p>	

OLASILIK İLKELERİ ve GENETİKTEKİ UYGULAMALARI

1. Şansa bağlı bir olayın bir defa denenmesinden elde edilen sonuçlar aynı olayın daha sonraki deneme sonuçlarını etkilemez. Çünkü bağımsız olayların sonuçları da bağımsızdır.

Örnek 1: Hamile bir kadının kız ya da erkek çocuk dünyaya getirme olasılığı 1/2 yani %50'dir. Art arda üç kız çocuğu doğduktan sonra dördüncü çocuğun erkek olma olasılığı yine %50'dir. Daha önce üç çocuğun da kız olması dördüncü çocuğun kız ya da erkek olma olasılığını etkilemez.

Örnek 2: Havaya atılan metal bir paranın yazı gelme olasılığı 1/2, tura gelme olasılığı da 1/2'dir. Parayı beş kez havaya attığımızda her defasında tura gelmişse bu durum altıncı atışın sonucunu etkilemez. Altıncı atışta yine tura gelme olasılığı 1/2, yazı gelme olasılığı da 1/2'dir.

2. Şansa bağlı iki bağımsız olayın aynı anda birlikte olma olasılığı, bunların ayrı ayrı olma olasılıklarının çarpımına eşittir.

-Örneğin aynı anda havaya atılan iki metal paranın birinin yazı gelme olasılığı 1/2, diğerinin de yazı gelme olasılığı 1/2'dir.

İkisinin de aynı anda yazı gelme olasılığı bu paraların ayrı ayrı yazı gelme olasılıklarının çarpımına eşittir.

BİR DETAY

Ard arda gelen şansa bağlı bağımsız olayların birlikte değerlendirilmesinde binom açılımından yararlanır.

-Soru: Bir ailenin olabilecek 4 çocuğundan 3'nün kız ve 1'nin erkek olma olasılığı nedir?

-Çözüm: E= Erkek olma olasılığı =1/2

K= Kız olma olasılığı =1/2'dir.

-Toplam 4 çocuk olduğu için E+K'nin 4. dereceden açılımı yapılır.

$$(E+K)^4 = E^4 + 4 E^3 K + 6 E^2 K^2 + 4 EK^3 + K^4$$

E: Birinin erkek olma olasılığı

K³: Üçünün kız olma olasılığı

4EK³: 1 erkek 3 kız ve olma olasılığı

4EK³: $4(1/2).(1/2)^3 = 4.1/2.1/8 = 4/16=1/4$ bulunur.

GAMET BULMA

-Eşeyli üreyen canlılarda diploit (2n) kromozomlu üreme ana hücrelerinden mayoz bölünme ile oluşan haploit (n) kromozomlu hücelere **gamet** denir.

-Gametlerde her bir karakter için sadece bir gen bulunur. Gametlerde homolog kromozom yoktur. Yani ya anneden ya da babadan gelen gene sahiptir. Kromozomların gametlere dağılımı rastgeledir.

A. Bağımsız Genlerde Gamet Bulma

1. Homozigot durumda gamet çeşidi:

-Bir ya da daha fazla karakter bakımından Homozigot (saf) olan bir birey mayoz bölünme ile yalnız bir çeşit gamet oluşturabilir.

Örnek: AA bb genotipinde kaç çeşit gamet oluşur?

Çözüm: Karakterler homozigot olduğu için sadece Ab genlerini taşıyan tek çeşit gamet oluşacaktır. $n = 0$ ise $2^n = 2^0 = 1$

Homozigotluk gamet çeşidini etkilemez. Heterozigotluk gamet çeşidini artırır.

2. Heterozigot durumda gamet çeşidi:

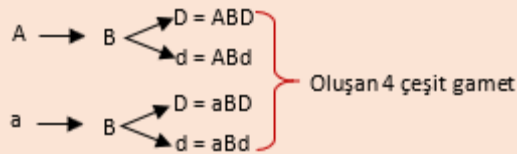
-Genleri heterozigot olan karakterlerin oluşturabileceği gamet çeşidi "**2ⁿ**" formülü ile bulunur. Burada "n" heterozigot (melez) karakter sayısını ifade eder.

BİR UYGULAMA

AaBBdd genotipinde genler ağımsızdır. Buna göre kaç çeşit gamet oluşur? Bu gametleri yazınız.

- $n = 2$ (Aa ve Dd) ise $2^n = 2^2 = 4$ çeşit gamet oluşur.

-Bu gametler yazılırken heterozigotlar alt alta, homozigotlar ise bunların karşısına arada ok işareti ile yazılır. Sonunda okların yönü takip edilerek gösterdiği harfler gametleri verir.

Genler bağımsız ise; Gen sayısı = Kromozom sayısı

B. Bağlı Genlerde Gamet Bulma

-Bağlı genler homolog kromozomların ayrılması sırasında birbirinden ayrılmadan, aynı gamete gittikleri için bağımsız genlere göre daha az çeşit gamet oluşur.

-Ancak bazen mayoz-I'in profaz-I evresinde homolog kromozomların kardeş olmayan kromatitleri arasında parça değişimi (krossingover) olabilir. Bu durum gamet çeşitliliğini artırır.

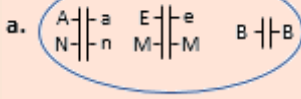
-Bağlı genler arasındaki mesafe arttıkça krossingover olma ihtimali de artar.

- Bağlı genlerde crossing-over varsa oluşabilecek gamet çeşidi bağımsız genlerde olduğu gibi 2^n formülü ile bulunur.
- Bağlı genlerde crossing-over yoksa genleri bağlı olan karakterler, tek bir karakter gibi değerlendirilerek melez karakter sayısı tespit edilir. 2^n formülü uygulanır.

BİR UYGULAMA

-AaBBEeNnMM genotipli bir canlıda A ile N ve e ile M genleri bağlı, diğer genler bağımsız ise,

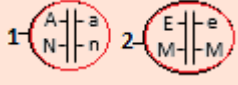
- Diploit hücredeki kromozom ve genlerin dağılımını gösteren şekli çiziniz.
- Parça değişimli (kros-overlı) kaç çeşit gamet oluşturur?
- Parça değişimsiz (kros-oversız) kaç çeşit gamet oluşturur?

b. Parça değişimli dediği için genler bağımsız kabul edilir.

$n = 3$ ise; $2^3 = 8$ çeşit gamet oluşur.

c. **I. Yol:** Parça değişimsiz dediği için genleri bağlı olan karakterler tek kabul edilerek melez sayısı belirlenir.

olmak üzere $n = 2$ ise $2^n = 2^2 = 4$ çeşit gamet oluşur.

II. Yol: Bağlı genleri ayırmadan gamet çeşitleri ayrı ayrı yazılarak oranları bulunur. Beraber olma oranları ise bunlar çarpılarak hesaplanır.

